

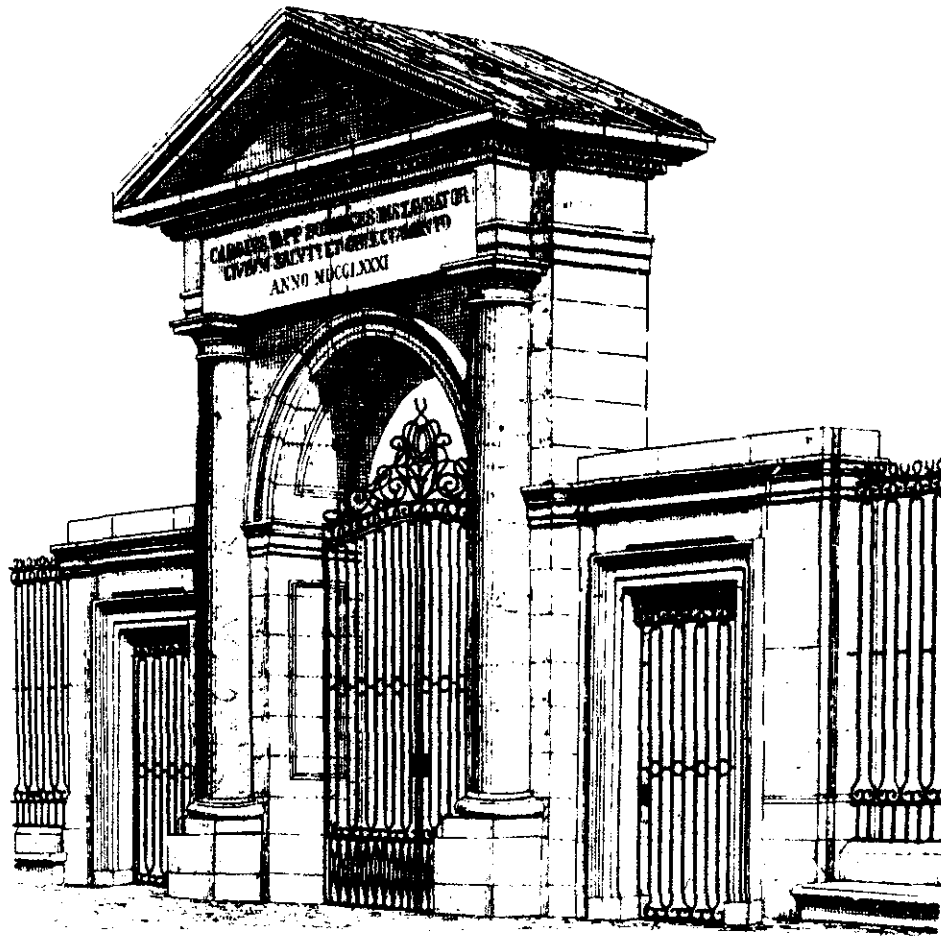
Boletín informativo de la Fundación Juan March, 173, p. 3-20.

TEROL i REIG, Vicent; SOLER i MOLINA, Abel (1996): *El Palomar. On es troben la séquia i el camí*, Ontinyent, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, 531 p.

TORRES FAUS, Francesc (1996): *Les divisions administratives històriques i l'ordenació del territori del País Valencià*, València, Universitat de València, 3 vol. Tesi doctoral inèdita.

TORRES FAUS, Francesc (1994): La partició del terme general del Marquesat de Guadalest en 1750 i les seues repercussions sobre l'estructura de la propietat de la terra. *Saitabi*, XLIV, p. 73-91.

VALLÈS i SANCHIS, Ismael (1983): Aproximació a la *Descripción del Reino de Valencia por Corregimientos* de José Joaquín Castelló, *Saitabi*, XXXIII, p. 269-280.

Portada del *Real Jardín Botánico* de Madrid, del qual Cavanilles fou nomenat director el 1801, succeïnt Casimiro Gómez Ortega.

dubte, el més interessant de la seua obra, ja que ens permet reconstruir el mapa municipal valencià de finals del segle XVIII. Fins i tot en les *Observaciones* trobem referències suficients sobre l'evolució del mapa municipal, amb notícies sobre segregacions i agregacions, plets sobre qüestions de límits i descripcions de termes municipals i generals, encara que aquestes darreres la majoria de les vegades són bastant minses. Per tant, podem dir que allò que realment aflora de la lectura de les *Observaciones*, pel que fa a les divisions territorials, és una visió del mapa municipal valencià a les acaballes de l'antic règim. L'explicació que Cavanilles fa del mapa municipal valencià és la que fonamenta, també, l'estructura de la seua obra, la qual segueix criteris geogràfics. En efecte, la finalitat última de l'estructuració de la seua obra eren les seues observacions botàniques, a les quals s'adaptava millor una divisió geogràfica que no una política o militar, com era la de les governacions. Es per això que Cavanilles no la va seguir. En canvi les divisions territorials municipals i jurisdiccionals, molt més petites, s'adaptaven perfectament als seus requisits. Per aquest motiu va distribuir la seua obra en capítols que comprenien unitats de tipus geogràfic, que de vegades comprenen una sola comarca natural i d'altres vegades diferents municipis, els quals tenen en comú uns caràcters geogràfics semblants.

BIBLIOGRAFIA

- ANDREU VALLS, Guillermo (1975): Los antiguos términos de Miravet, Albalat y Cabanes. Notas históricas, documentales y bibliográficas en el IV centenario de su unión territorial, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LI, p. 213-243.
- BURNS, Robert I. (1987): *Moros, cristians i jueus en el regne croat de València*, València, Ed. Tres i Quatre, 481 p.
- CASANOVA, Emili (1985): Reial privilegi de desmembració d'Agullent d'Ontinyent. Otorgat per Felip II en 1585, en *IV Centenari de la segregació jurídica d'Agullent d'Ontinyent*, Ontinyent, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, p. 11-40.
- CASTAÑEDA y ALCOVER, Vicente (1919-1924): *Relaciones geográficas, topográficas e históricas del reino de Valencia hechas en el siglo XVIII a ruegos de Don Tomás López*, Madrid, Tip. de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, 3 vol.
- FAUS PRIETO, Alfredo (1995): *Mapistes. Cartografía i agrimensura a la València del segle XVIII*. València, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 370 p.
- GUICHARD, Pierre (1983): El castillo y el valle de Pop durante la edad media: contribución al estudio de los señoríos valencianos, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 2.
- ITURAT, Joaquín (1990): Santa Magdalena de Polpís. Aspectos de su historia y arte, *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, 31, p. 15-26.
- MATEU i BELLÉS, Joan (1995): Cavanilles i l'ofici il·lustrat de viatjar, *Les Observacions de Cavanilles dos-cents anys després*, València, Bancaixa, vol. I, p. 15-55.
- MESTRE PALACIO, J. (1970): *Alcalalí*, Alacant, Diputació provincial, 693 p.
- RABASSA i VAQUER, Carles; SELMA i CASTELL, Sergi (1994): L'agregació del Molinell a Culla en 1411 i l'inici d'un nou hidraulisme, *Imatge de Culla. Estudis recollits en el 750 aniversari de la carta de població (1244-1994)*, Culla, Comissió de Cultura de Culla per al 750 aniversari de la carta de població, vol. II, p. 537-572.
- RAMIREZ ALEDÓN, Germà (1989): *L'Olleria, vila reial. Aproximació a la seua història*, L'Olleria, l'Esquer, 411 p.
- ROSSELLÓ VERGER, Vicenç (1987): A.J. Cavanilles, naturalista de la ilustración (1745-1804),

gut, però no hi trobem cap separació territorial, tret de les divisions parroquials⁴⁰. Són els casos de la Vall de Gallinera (Benirrama, Benialí, Benissivà, Benitaia, la Carroja, Llombai, Alpatró i Benissili), la Vall de Laguar (Campell, Fleix i Benimaurell) i la Vall d'Alcalà (Alcalà i Benitaia). En canvi d'altres casos, com els antics castells musulmans de Pop i Xaló, havien patit segregacions municipals. Així del castell de Pop (GUICHARD, 1983) només en restaven dos pobles, Parcent i Benigembla, ja que Murla s'havia segregat en el segle XV. Del castell de Xaló només en restaven Xaló i Llíber, ja que Alcanalí s'havia segregat en 1408 (MESTRE, 1970). Llíber es va segregar de Xaló i va obtenir la jurisdicció alfonsina mitjançant un privilegi d'universitat, datat el 14 de setembre de 1645, però va continuar formant part de la baronia. Més cap al sud figuren dos termes generals, el marquesat de Guadalest i la baronia de Confrides⁴¹. El primer cas el coneixem molt bé, ja que el seu terme general es va partir en quatre territoris en 1750 a efectes fiscals (TORRES, 1994). Aquests territoris fiscals es convertiren, ja en el segle XIX, en els termes municipals dels quatre pobles. En el cas de la baronia de Confrides el seu terme general ha continuat igual fins els nostres dies.

En la comarca de les Muntanyes d'Alcoi passa quelcom semblant. El primer terme general del qual Cavanilles ens dona notícia és el de la baronia de Planes. Aquest terme general es conserva gairebé complet en l'actualitat, ja que de les anteriors poblacions només es va segregar Almudaina a principis del segle XIX. A ponent de la baronia de Planes trobem la Vall de Perputxent, una comanda del Orde de Montesa. En l'època de Cavanilles només restaven dos pobles dels quatre que hi havia antigament, Beniarrés i l'Orxa, els quals en l'actualitat conformen dos municipis diferents. Un altre exemple de gran terme general era el comtat de Cocentaina, que no era més que el territori de l'antic castell musulmà de Cocentaina⁴². En darrer lloc trobem les Valls de Seta i Travadell.

8. CONCLUSIONS

Com a conclusió podem dir que Cavanilles, en les seues Observacions, no fa una enumeració ni explicació completa de les divisions territorials del Regne de València, però dona nombroses notícies que ens permeten una visió bastant aproximada de les divisions territorials valencianes a finals de l'antic règim, tret del cas de les governacions. Les dues úniques divisions territorials que apareixen clarament a la seua obra són les fronteres i els termes municipals.

En el primer cas Cavanilles es limita a descriure les fronteres del regne i fa referència a determinats aspectes puntuals, com el plet entre Andilla i Abejuela. El segon cas és, sens

⁴⁰ De la Vall de Gallinera ens diu que "La expulsión de los Moriscos despobló el valle de tal modo, que el Duque de Gandia, para conservar con utilidad aquella corta porcion de sus estados, traxo de Mallorca 150 familias, que repartió entre los diez lugarillos que actualmente existen, y forman tres Parroquias. La mas oriental es Benirrama, que tiene por anexos Alcludia y Benimarsóc con 65 vecinos: la del centro se llama Benicivá, con otros dos anexos, que son Benitaya y Beniali, donde viven 148 familias: la occidental es Alpatró, con los anexos Carrochá, Llombáy y Benissili con 139" (II, p. 152).

⁴¹ "Cuéntase en el valle 650 familias repartidas en seis pueblos, de las cuales 110 moran en Confrides, 30 en Abdet, 80 en Benifato, 150 en Beniárdá, 180 en Benimantell, y 100 en Guadalest. Este dio nombre al Marquesado, compuesto por los quatro últimos pueblos" (II, p. 202).

⁴² "A un quarto de legua de Beniarrés empieza el Condado de Concontayna, que sigue hácia poniente como dos horas hasta las faldas orientales de Mariola: tiene al norte la montaña de Benicadéll, y al sur el término de Penáguila, entre los cuales media un espacio de dos horas... Nueve pueblos hay actualmente en aquel recinto, es á saber, Concontayna, la Alcludieta, la Alquería de Asnár y Muro en las raices de Mariola; Turballos y Gayanes en las faldas de Benicadéll, Benamer y Alcocerét, ó bien sea Alcocér de Planes, á la izquierda del rio de Alcoy; y Selha á la del rio de Agres. Otros hubo antiguamente, Beniflorét, Benitahér, y Beniasmét de la Arcada, de los cuales no queda mas que el nombre." (II, p. 158).

dibuixat en 1772 a causa del plet de segregació de Losa del Obispo³⁶. Cal tenir en compte que quan Cavanilles va visitar la baronia de Chulilla estava instruint-se aquest procés, un dels més complicats del segle XVIII. La Losa es va erigir en municipi en maig de 1795, obligant a partir tot el terme general de la baronia, cosa que feu la Reial Audiència en 1800. La descripció de Cavanilles deixa entreveure l'existència d'altres termes generals en la mateixa zona, com els d'Olocau, Lliria, Chera o la baronia de Pedralba, que incloïa la població de Bugarra: "*Ambos pueblos disfrutaban de un mismo término sin distinción alguna, el qual es dilatado, montuoso, y en varias partes incapaz de cultivo*" (II, p. 54).

En la Foia de Buñol hi havia dos grans termes generals que perduraren fins ben entrat el segle XIX. El primer és del comtat de Chiva, que comprenia aquesta població i la de Godella: "*Con el término general del condado linda el de Chiva, que tiene siete leguas de oriente á poniente entre los de Picasent y Requena, y dos de norte á sur entre los de Pedralba y Turís*" (II, p. 42). El terme general del comtat de Chiva es va partir l'1 de març de 1841. En la mateixa comarca Cavanilles descriu el terme general del comtat de Buñol: "*Una hora al poniente de Turís están Alborax y Macastre, que con Yátoba, Sieteaguas y Buñol componen el Condado de este nombre*" (II, p. 38). Aquest terme general es va partir el 25 de juny de 1845, encara que Yátova no es va conformar i va recórrer la sentència, però la qüestió es va resoldre el 9 d'octubre de 1850 mitjançant una concòrdia.

En darrer lloc, en les comarques meridionals també trobem nombrosos exemples de termes generals, algun dels quals, com les Valls de Gallinera, Alcalà, Ebo o el terme de Castell de Castells, han perdurat fins els nostres dies. Començant pel nord, en la Vall d'Albaida Cavanilles descriu els termes generals del marquesat d'Albaida³⁷, que es va partir entre 1854 i 1858 (TEROL, 1996), i de la baronia de Llutxent, que es va partir en 1845³⁸. Dues comarques que conservaven nombrosos termes generals eren les de la Marina i les Muntanyes d'Alcoi. El relleu i el fet que hi subsistira un important poblament morisc fins a principis del segle XVII expliquen que es conservaren, també, les divisions territorials musulmanes en forma de termes generals.

En la Marina trobem, en primer lloc, el terme general de la baronia de Pego, que incloïa el terme de l'Atzúvia i el de la ciutat de Dénia, del qual s'havia segregat la vila de Xàbia, encara que continuava formant part del marquesat³⁹. Molt interessant és la descripció que Cavanilles ens fa de les Valls de Gallinera, Alcalà, Ebo, Laguar i Castell de Castells. Aquests termes generals són els territoris dels antics castells musulmans, que han perdurat fossilitzats fins els nostres dies. Podem veure com en tres dels casos encara en l'actualitat un municipi està conformat per diversos pobles, que no són més que una continuació de les antigues alqueries musulmanes, encara que una part n'ha desapare-

³⁶ El mapa fou dibuixat per l'arquitecte i acadèmic de Sant Carles Joan Baptista Minguez i els agrimensors Francesc Aparisi i Josep Cervera, gravat per Tomàs Planes i imprès per Benet Monfort (FAUS, 1995: p. 143).

³⁷ "*el Marquesado de Albayda, que además de la villa principal que dió nombre al valle incluye los lugares de Benisoda, Aljóf, Adsaneta, Carricola, Bufali y Palomár. El término general del Marquesado apenas llega á tres cuartos de legua de oriente á poniente entre los de Bélgida y Agullént, y á legua y media de norte á sur entre los de Montabernér y Agres ó Muro*" (II, p. 130).

³⁸ "*Al oriente de Beniganim y á mas de media hora de distancia está la villa de Quatretonda, y mas allá en la misma visual Lluchént, capital de la Baronia de este nombre, que abraza otros dos pueblos llamados Pinét y Benicolét*" (II, p. 138).

³⁹ "*El término de Orba linda por el norte y levante con en Marquesado de Dénia: este forma una herradura abierta hácia el mar Mediterraneo, y cerrada al norte por Segarria, al poniente por Lahuár, y al sur por los montes que desde aquí siguen en busca del Mongó... Además de la ciudad de Dénia y de la villa de Ondara hay en este recinto 14 pueblos, casi todos situados en las inmediaciones del rio Seco, y raices meridionales del Segarria y montes contiguos: solo Pedreguér y Benidoleig se hallan en la parte opuesta*" (II, p. 208-209).

ca del Maestrat, un nom històric ben significatiu³². Més endavant trobem altres referències, com la Tinença de l'Alcalatén, la qual "*Se compone el Señorío (de l'Alcalatén) de las poblaciones de Lucena, Useras, Costúr, Figueroles, Alcora y Chodos*" (I, p. 93); o el cas de Fanzara.

De les comarques litorals del centre del regne Cavanilles ens descriu exemples com els d'Onda i Sagunt o Morvedre, al qual dedica un capítol³³. Dins del terme general de Sagunt, al seu torn, esmenta un altre terme general, el de la baronia de Torres Torres, el qual pensem que ja no conservava cap lligam amb el de Sagunt i que "*Abraza esta tres lugares, que forman un triángulo, cuyos lados podrán tener como un cuarto de legua. El mas septentrional es Algimia; Torres-torres queda al sur, y Alfára al oriente*" (I, p. 127). Cavanilles es fa ressò de la Particular Contribució de la ciutat de València, una divisió territorial de tipus fiscal diferent del terme general. Teòricament el territori de la Particular Contribució tenia una llegua al voltant de la ciutat, però aquest límit no era exacte en tots els llocs. Cavanilles no en fa cap comentari i es limita a dibuixar un mapa de la Particular Contribució de la ciutat de València copiat del de Tomás López³⁴. Altres exemples de les comarques litorals són la Vila i Honor de Corbera, conformada aleshores per "*Fortaléñ, Riola y Poliñá, que con la citada villa (de Corbera) forman lo que allí llaman la villa y honor de Corvera*" (I, p. 210), un terme general que va perdurar fins 1837; o el terme general de Valldigna, que també va perdurar fins el segle XIX.

En el llibre tercer, en les comarques de muntanya occidentals, comprovem que encara es conservaven nombrosos termes generals, com els de Cirat, la baronia d'Ayódar o la Tinença de Bejís: "*Caminando desde Vibér hácia poniente como tres horas se llega á Bexís, villa puesta a la derecha del Palancia, y casi en el centro de un término que es comun á Toras, Teresa y Canales, que fueron aldeas*" (II, p. 92). Aquest terme general va perdurar fins 1842, quan els altres tres pobles s'erigiren en municipis.

En la Serrania topem amb el terme general del vescomtat de Chelva, del qual Cavanilles adjunta un mapa. En efecte, en 1767 es demarcaren els bovalars de Chelva, Domeño i Loriguilla i se'n va dibuixar un mapa, que deu ésser el que copiaria Cavanilles. El terme general de Chelva es va partir en 1885. Limitant amb el vescomtat de Chelva estava la baronia de Chulilla, de la qual Cavanilles ens ha deixat una excel·lent descripció del terme general³⁵, la qual inclou un mapa de la baronia que és una còpia d'un altre

³² "*Chert es el primer pueblo del Maeztrazgo de Montesa, que se extiende hasta el mar por la parte oriental, y hasta las Cuevas y Vilafamés por la meridional; linda al norte con la Tenencia de Benifazá, y al poniente con Calí, Villafranca, Peñagolosa, señorío de Alcalaten y otros. Posee la Orden de Montesa varios pueblos en el reyno, pero la mayor parte se hallan juntos en el norte. Aquí están las Encomiendas de Culla, Benasal, Ares, Benicarló, Alcalá, Vilafamés, y la Mayor, con el Baylio de Cervera. Se compone este de siete villas, que son Cervera, San Mateo, Trahiguera con San Jorge, conocido antiguamente con el nombre de Mas de Estellés, Chert, Canet, la Jana y Calig, con los quales tiene pastos comunes Rosell. La Encomienda Mayor abraza siete villas, y son las Cuevas, Albocaser, la Salsadella, Tirig, Villanueva, La Torre d'en Domenge y la Serratella. La Encomienda de Culla se compone igualmente de siete, que son Culla, Vistabella, Adsaneta, la Torre d'Embrosora, el Villar de Cañes, Benafigos y el Molinell. La Encomienda de Benicarló se reduce á la villa de este nombre y á la de Vinaróz. La de Alcalá tenia tres villa, Chivert, Polpis y Alcalá, de las quales solamente se conserva la última. Las de Ares, Benasal y Vilafamés tienen cada una la sola villa de su nombre*" (I, p. 28).

³³ "*El término general de Murviedro comprehende les Valletes, Canet, y siete pueblos en las riberas del Palancia, que son Petrés, Gilét, Albalát, Estivella, Torres-torres, Algimia y Alfara con otros de poca consideración. Tiene tres leguas y media de norte á sur entre los de Algár y Puzól, y dos y media de oriente á poniente entre los de Almenára y Náquera*" (I, p. 118).

³⁴ Només quan parla de les sitges de Burjassot diu que "*Allí deposita la capital el trigo para socorrer las necesidades que puedan obrerse, y principalmente la de los labradores de la contribución*" (I, p. 147). En un altre il·loc, en una nota a peu de pàgina, diu que en la ciutat hi havia "*quatro quartiles*", que són les quatre subdivisions o quaters de la Particular Contribució, que no apareixen en el mapa. La Particular Contribució va continuar vigent fins 1837.

³⁵ "*La Baronia de Chulilla se compone de tres pueblos, que son Chulilla, la Losa y el Villár. El término general y comun de estos tres pueblos tiene siete quartos de nordeste á sueste entre los de Andilla y Sót, y como una legua de travesía entre los de Chestalgár y el Viscondado de Chelva*" (II, p. 57).

“Barracas yace entre el Toro y Pina; su término linda por el norte con el de San Agustín, pueblo de Aragón: tiene unos 80 vecinos, sin mas recursos para subsistir que 1200 cahices de todo trigo, y algunos otros granos” (II, p. 96). Aquesta afirmació cal matisar-la, ja que Barracas actualment no confronta amb San Agustín. El problema és que Barracas no va tenir un terme clarament demarcat fins el segle XIX, quan se li va senyalar un terme que forma una mena d'enclavament entre els del Toro i Pina de Montalgrao.

En un altre cas les notícies de Cavanilles ens ajuden a explicar una qüestió que es plantejaria unes dècades després. És tracta de la partida de la Garrofera, aleshores en terme de Guadassuar i actualment dividida entre Alzira i Guadassuar. En l'època de Cavanilles tota la Garrofera pertanyia al terme de Guadassuar³⁰. Posteriorment un plet per qüestió dels aprofitaments comunals seria aprofitat per Alzira per agregar-se la meitat de la Garrofera en 1843. La darrera notícia de Cavanilles sobre qüestions de límits fa referència a Benidorm, on va recollir una notícia molt interessant: que Benidorm va donar les aigües a Altea a canvi d'una curta extensió de terres³¹. Possiblement l'origen del problema siga l'agregació de la baronia d'Albalat a la baronia Calp en 1451. El plet pels límits de les dues baronies va començar en 1686 i cap de les dues part conservava amollonaments. Sabem que el tema es va resoldre mitjançant una concòrdia, de data desconeguda, que degué signar-se a finals del segle XVII. Pensem que aquesta concòrdia és la que esmenta Cavanilles: el marquès d'Ariza, senyor d'Altea, renunciava a les terres que reclamava a canvi de les aigües de rec de Benidorm.

7. ELS TERMES GENERALS

Per terme general cal entendre el terme municipal d'una ciutat, vila o baronia on s'exercia la jurisdicció suprema. Però, a més de les qüestions jurisdiccionals, la pertinença a un terme general també comportava altres obligacions: contribuir a les col·lectes de murs i valls, estar subjecte a les ordenances i establiments de la vila; i drets: poder gaudir dels aprofitaments comunals de tot el terme general, o de les franqueses de la vila. Els termes generals perderen, amb el pas del temps, el seu significat originari. Les segregacions municipals i les alienacions de la jurisdicció suprema anaren esquarterant-los a poc a poc. Malgrat tot encara trobarem bastants termes generals que perduraren no sols fins el segle XVIII, sinó fins el mateix segle XIX. De fet en l'obra de Cavanilles hi ha nombroses referències als termes generals, que li serviren en nombrosos casos com unitat territorial de descripció.

Començant pel nord Cavanilles, en el seu llibre primer, fa una descripció del Maestrat de Montesa i presenta una relació de totes les comandes que en formaven part en la comar-

³⁰ En descriure el terme d'Alzira diu que *“el termino que poseen: el qual se extiende como una legua de norte á sur entre los términos de Algemesí y Carcaixent, y tres de oriente á poniente entre los de Corvera y Valldigna por un lado, Benimuslém, Masalavés y Montortál por otro”* (I, p. 208). Com podem veure el terme d'Alzira només arribava fins Massalavés i Montortál i tota la partida de la Garrofera formava part del terme de Guadassuar. Fet i fet, Guadassuar va obtenir en títol d'universitat en 1581 i posteriorment se li va assignar un terme que abastava tota la partida de la Garrofera. Posteriorment, en 1731, rebria el privilegi de vila, segregant-se totalment d'Alzira i consolidant definitivament el terme assignat anteriorment. Sembla, però, que per algun tipus de concòrdia els veïns d'Alzira tenien dret a certs emprisus en la partida de la Garrofera.

³¹ *“La inmediación del mar hacia que aquel corto número de vecinos se ocupase en pescar, descuidando el cultivo de los campos; era consiguiente desaprovechar las aguas que nacen en las inmediaciones y término de Chirles: viéndolas así inútiles el Señor territorial de aquellos pueblos, las dió a los de Altea en cambio de una corta extensión de tierra, segun oi decir en Benidorm”* (II, p. 241).

moriscos. La repoblació fou lenta, cosa que fou aprofitada pels veïns de les poblacions de l'Horta de València, molt més dinàmiques, per comprar terres en el terme general de Chiva²⁷. Unes dècades després això seria aprofitat per Torrent, en 1867, per eixamplar el seu terme a costa del de Godelleta. Un altre exemple és el d'Artana²⁸.

Un dels temes que més crida l'atenció de l'organització territorial valenciana és el dels enclavaments, l'origen dels quals pot ésser molt divers i fan que el mapa municipal valencià siga molt complex: és curiós que Cavanilles no se'n faça ressò²⁹. Els únics enclavaments que comenta Cavanilles són el dels termes que es trobaven totalment rodats per un altre. Així, quan parla de la Torre d'En Domènec, diu que estava dins del terme de la Vilanova d'Alcolea: "*donde está encerrada la aldea de la Torre de 40 vecinos*" (I, p. 65); el terme de Benissanó, que "*solamente tiene un cuarto de legua de diámetro, enclavado en el de Liria*" (II, p. 54); o el de Senija, el terme del qual estava "*situado en el término de Benisa en los confines de Gata*". L'origen d'aquests termes cal buscar-lo en la jurisdicció alfonsina.

Algunes vegades Cavanilles fa referència a diversos fets geogràfics que servien de límits entre dos termes: és el cas de la rambla de Cellumbres, que serveix de límit del terme de Castellfort, "*que desde la citada rambla de Sellumbre se extiende por dos horas hasta el de Morella, y otras dos entre los de Cinc-torres y Ares*"; la muntanya que separava els termes de Fanzara i Ribesalbes: "*Un solo monte separa á Fanzára de Ribes-albes*" (I, p. 98); dels termes de Paterna i Manises, separats pel riu Túria: "*tienen sus huertas á la izquierda del rio, el qual las separa de las de Manises que quedan a la derecha*"; o la muntanya que separava els termes de Novelda i Asp: "*Este monte (el Rollo) tiene bastante altura, y sirve de lindero a los términos de Aspe y Novelda*" (II, p. 268).

En darrer lloc trobem unes poques notícies referents a litigis sobre delimitacions municipals. Primerament Cavanilles ens parla d'un procés que portava aleshores el lloc de Rossell per ampliar el seu terme: "*si logra la extensión del término que pretende segun los títulos de población, muy pronto sera Rosell un pueblo considerable por la industria, poblacion y riquezas*" (I, p. 35). Sembla que el problema era l'increment de població de Rossell. Més endavant ens diu que Barracas afrontava amb la població aragonesa de San Agustín:

²⁷ "*Con el término general del condado linda el de Chiva, que tiene siete leguas de oriente á poniente entre los de Picasént y Requena, y dos de norte á sur entre los de Pedralba y Turis. En 1600 habitaban aquella extensión de tierras pastores y labradores, que componian poca mas de 200 familias, casi todas de Moriscos, distribuidos entre Godelleta y Chiva: se verificó á pocos años la expulsion de aquellos, y quedáron poco ménos que desiertos los lugares, abandonados los pocos campos de cultivo, y convertido todo el término en un bosque silvestre, y en guarida de fieras. Mejoró con el tiempo la condicion de los lugares casi despoblados; las pérdidas que causó la guerra de sucesion luego se reparáron de suerte, que á mediados del actual siglo habia ya en Chiva 400 vecinos. Sus predecesores habian enagenado porciones considerables y las mas pingües del término, que son las orientales, y gran parte del llano de Quart. Todos los pueblos de la comarca poseian tierras en el término de Chiva, aprovechándose del descuido, ó de la desgracia de los antiguos dueños*" (II, p. 42).

²⁸ Cavanilles ens diu d'Artana que: "*No pudiendo satisfacer aquí (en el seu terme) los deseos de trabajar, han comprado y cultivan en los términos circunvecinos haciendas considerables, que les producen casi tanto como los campos del suyo propio*" (II, p. 108). Les notícies de Cavanilles són parcials, ja que els veïns d'Artana, en el cas concret de la partida d'Aigües Vives, que afrontava amb el marquesat de Nules, el que feien era inscriure les seues terres en el capbreu de Nules, ja que la partició de fruits era més favorable. D'aquesta manera intentaren agregar aquesta partida al terme de Nules. En 1767 va començar un plet del senyor d'Artana contra el marquès de Nules per reclamar les seues terres. Dues sentències de 1779 i 1796 donaren la raó al senyor d'Artana i la partida d'Aigües Vives fou reintegrada al seu terme.

²⁹ Pensem que l'explicació cal buscar-la en la manca de precisió de la cartografia de l'època i en el fet que hom considerara normal la seua existència, ja que formaven part dels termes generals i, per tant, no comportava cap problema per als diferents municipis de què formaven part. Només, quan hom qüestionava l'exercici de la jurisdicció o sorgien problemes de tipus fiscal entre dos municipis, aleshores es plantejava el problema dels límits dels termes.

rament en la introducció de la seua obra²⁴. Cavanilles volia aprofitar el viatge per dibuixar un nou mapa del regne de València i rectificar el de Tomás López de 1788. Aquest va seguir la mateixa metodologia, però sense visitar el País Valencià, com ho podem veure en les relacions que li enviaren els experts locals i que es conservaven parcialment en la *Real Academia de la Historia* (CASTANEDA y ALCOVER, 1919-1921). Per això Cavanilles, quan descriu l'extensió d'un terme municipal normalment parla de les distàncies segons el temps necessari per recórrer-les, encara que algunes vegades les dóna en llegües. Així quan parla de Benicarló diu que té un "*cortò término de tres quartos de hora entre los de Peñíscola y Vinaroz*" (I, p. 38); Riba-roja tenia un terme "*circular de casi dos horas de diámetro*" (I, p. 152); Almusafes tenia un "*término de una legua de largo, y media de travesía*" (I, p. 186); o bé que el terme general de la Valldigna "*tiene una legua y media de oriente a poniente segun la dirección de los montes, y mas de un quarto de norte a sur*" (I, p. 216).

Un altra qüestió es la pobra descripció que fa de la morfologia dels termes, ja que normalment es limita a dir si són grans o petits²⁵. Així del terme d'Alcalà de Xivert diu que "*Es tan grande el término que poseen*" (I, p. 44); de Sedaví i Alfafar diu que "*sus términos, aunque de corta extensión, son preciosos*" (I, p. 168); d'Ayora que tenia un "*dilatado término*" (II, p. 2); i de Navajas diu que "*es muy reducido su término, que solamente tiene 360 hanegadas de huerta y algunos campos de secano*" (II, p. 88), etc. Només en alguns casos concrets Cavanilles ens dóna la superfície més o menys exacta del terme municipal²⁶.

La major o menor extensió d'un terme municipal pot tenir conseqüències importants en l'ordenació del territori i en l'evolució de les divisions locals. En efecte, el diferent dinamisme demogràfic i econòmic d'una població pot ésser positiu o negatiu per al seu terme municipal en determinats casos. Cavanilles descriu nombrosos exemples de municipis que tenen un terme massa gran per a que el puguen cultivar els seus veïns, al costat d'altres exemples de municipis que el tenen molt petit i que els seus veïns es veuen obligats a comprar terres dels municipis dels encontorns. Evidentment això implica canvis en l'estructura de la propietat. En un determinat moment potser que el municipi de terme més petit reclame l'agregació d'una sèrie de partides del municipi veí en base a que els propietaris de les terres són de la seua població. Açò ha afectat fins i tot les fronteres del regne, com ja hem vist en el cas d'Abejuela i Andilla. Un exemple, el tenim en el terme general del comtat de Chiva. La descripció que ens fa Cavanilles és excel·lent: el comtat tenia un terme molt extens i va quedar totalment despoblat després de l'expulsió dels

²⁴ "*En las empinadas cumbres por medio de una brújula tiraba mi meridiana, y luego dirigia la visual á los puntos mas sobresalientes, los picos, las torres de los pueblos, las ermitas, situando cada objeto en el papel con las respectivas distancias que me daban los prácticos del país: media despues las mismas distancias caminando con igual velocidad, y teniendo en cuenta los rodeos y cuevas, harto frecuentes en tierras montuosas. Con estos auxilios he formado el mapa general del reino, sirviéndome de la carta marina del Señor D. Vicente Tofiño para la costa del mar*" (I, p. 1).

²⁵ Per contra en alguns casos Cavanilles ens parla, fins i tot, d'una ordenació del territori de tipus consuetudinària, la qual s'ha pogut veure en nombrosos municipis fins el segle XX, sobretot en aquells que tenien el terme en el raiguer de les muntanyes que voregen les planes litorals: En el cas de la Vall Farta "*Se ve este recinto distribuido en tres faxas paralelas al Xucar: la mas honda é inmediata al rio sirve para el cultivo del arroz, la segunda para huertas, donde están las poblaciones, y la tercera que es la mas alta, se destina á viñas, olivos, algarrobos y sembrados*". Esmenta exemples semblants en els casos d'Albal, Silla, la Valldigna, etc.

²⁶ Així de Museros diu: "*Tiene 750 jornales de excelente huerta, y mas de 1200 de secano en los cinco quartos de legua que posee, con media legua de ancho entre los términos de Masamagrèll, Albalat de Sorells, Moncada y Náquera*" (I, p. 148); de Benimaclet, un carrer de la ciutat de València: "*es de 72 vecinos, que solamente tienen 80 cahizadas de término*" (I, p. 142); de Benetússer: "*solamente tiene 214 jornales ó cahizadas, todas huerta*" (I, p. 161); de Senija: "*con su cortísimo término, reducido a 800 jornales de tierra*" (II, p. 222-223); o de Callosa de Segura, que el seu terme és "*reducido á 17.557 tahullas de huerta, y á 2.775 de secano, que allí llaman campo*" (II, p. 290).

Albaida²¹. Més endavant, en una nota a peu de pàgina, quan Cavanilles parla de Senyera ens diu que *"En este número entran tambien los de Benimexix, agregados a Señera en 1773, por haberse destruido poco ántes aquel pueblo, que nunca fué considerable"* (I, p. 202). Del lloc de Benimexix només sabem que es localitzava entre Castelló de la Ribera i Senyera, el qual possiblement es despoblava a causa d'una revinguda del riu d'Albaida.

El tercer apartat es refereix a la Marina. Cavanilles, quan passa per Altea, ens parla dels vestigis de l'antiga població d'Altea, localitzats a la vessant meridional de la serra de Bèrnia, dita actualment Altea la Vella²². Altea es va despoblar en 1502 i fou repoblada a finals del segle XVI per Francesc Palafox, senyor del castell de Calp. La nova població es va bastir on antigament era Bellaguarda, vora la mar i a la dreta del riu Algar, en l'antic territori de la baronia d'Albalat, cosa que explica que la primitiva població d'Altea passara a nomenar-se Altea la Vella. Les altres notícies fan referència a la baronia de Polop, d'on Cavanilles comenta les greus repercussions que va tenir l'expulsió dels moriscos i els posteriors atacs dels pirates, entre els que havien antics moriscos que coneixien el territori²³. Això va implicar una reestructuració del poblament. En efecte, a principis del segle XVII la baronia estava poblada per moriscos (la Nucia i Xirles) i uns pocs pobladors cristians (Polop i Benidorm). Com diu Cavanilles, l'expulsió dels moriscos i els atacs dels pirates obligaren als pocs cristians que restaren a regufiar-se en el castell de Polop. Benidorm, la Nucia i Xirles es despoblaren i foren agregats a Polop. A finals del segle XVII Benidorm es va repoblar i en una data que desconeixem es va tornar a segregar de Polop. Més endavant ho faria també la Nucia, que va rebre el privilegi de vila en 1705.

6. LES DELIMITACIONS DE TERMES

L'evolució dels municipis i de les divisions territorials locals és un procés complex i heterogeni, cosa que explica algunes característiques dels termes municipals, com la major o menor extensió, l'existència d'enclavaments, el nombre de municipis, etc., que perduren en l'actual divisió territorial. Cavanilles ens dona bastants notícies sobre límits, encara que solen ésser molt curtes, i també parla d'una sèrie de problemes que afecten directament o indirectament la configuració dels termes municipals.

Cavanilles, de vegades, fa esment de l'extensió i morfologia dels termes. En aquest aspecte segueix la metodologia de treball dels cartògrafs de l'època, com ho explica cla-

²¹ *"Catorce años hace aún existía Alcocér con su Iglesia, y buena parte de la población. Situado á la orilla del Xucar, y no lejos de la confluencia de este rio con el de Albayda, estaba siempre expuesto á inundaciones"*. Més endavant comenta com el riu d'Albaida en una de les seues avingudes va arrasar el lloc de Paixarella (possiblement a principis del segle XVII) i que en 1785 *"como arrepentido de haber reducido á campos fértiles el antiguo lugar, destruyó su obra, robó la tierra sobrepuesta, y descubrió de nuevo los cimientos"* (II, p. 108).

²² *"Estuvo esta (Altea la Vella) y aun quedan vestigios en la falda meridional del Bèrnia, no lejos del mar; situacion ménos ventajosa que la del nuevo pueblo; porque ni los vientos tenían la libertad que en este tienen, ni los nortes podían templar los calores del sol"* (II, p. 239). Altea formava part del terme general de Calp, els límits meridionals del qual eren el riu Algar. Però en 1451 es va agregar a la baronia de Calp el territori de la baronia d'Albalat, a la dreta del riu Algar, motiu pel qual el terme d'Altea es va eixamplar a l'altra part del riu. En aquesta baronia hi havien els llocs d'Albalat i Bellaguarda.

²³ *"Quando los Moriscos expulsos hacían correrías por la costa saqueando pueblos y cautivando moradores, amedrentados los de la comarca desampararon sus hogares, y se retiraron al abrigo de la fortaleza, á donde quiso el Beato Patriarca Don Juan de Ribera se trasladase el Santísimo Sacramento, poco seguro en la Iglesia de la villa de Lanusiá, la qual se despobló entonces, como también otros pueblos de menor consideración; mas reprimida después la audacia de los piratas volvieron algunos á sus antiguas habitaciones, quedándose los más en Polóp, que por esta causa aumentó de vecindario"* (II, p. 237).

5. LES AGREGACIONS MUNICIPALS

Les agregacions, que condueixen a una simplificació del mapa municipal, s'han donat en totes les èpoques. Les causes poden ésser bèl·liques, demogràfiques o econòmiques, afavorides per altres diversos motius, climàtics, jurisdiccionals, etc. Cavanilles es fa ressò de dos problemes que implicaren la desaparició de nombrosos pobles i municipis. El primer fou l'expulsió dels moriscos, tema del qual trobem nombroses referències al llarg de la seua obra, algunes de les quals verdaderament dramàtiques¹⁸. En alguns casos la despoblació va suposar una agregació, com és el cas de "*el antiguo (pueblo) de Cartayna, anexo de Sen Pere*" (II, p. 137). El segon problema fou la despoblació de nombrosos pobles de les comarques septentrionals per diversos motius, sobretot per l'escassetat d'aigua a la comarca del Maestrat¹⁹. En efecte, entre els segles XIV i XVII trobem la despoblació de la Barçella i el Molinar, agregats a Xert; el Molinell, afegit a Culla (RABASSA, 1994); el Boi, annexat a Vistabella; Alcossebre, Xivert i Polpís, addicionats a Alcalà (ITURAT, 1990); Miravet i Albalat, sumats a Cabanes (ANDREU, 1975); l'Alcalatèn i Xodos, incorporats a Llucena i l'Alcora; Artesa i Tales, agregats a Onda; etc.

Les notícies sobre agregacions fornides per Cavanilles les podem agombolar en tres grans apartats. Primer trobem les relacionades amb les comarques septentrionals, com el cas d'Alcalà de Xivert²⁰. Més endavant, quan Cavanilles descriu el Prat de Cabanes, parla d'Albalat, "*pueblo destruido del que queda solamente la Iglesia*" (I, p. 47) que, juntament amb Miravet, fou annexada a la vila de Cabanes pel bisbe de Tortosa, senyor de la baronia, el 5 de juliol de 1575. En l'actualitat, com en l'època de Cavanilles, només es conserva l'església d'Albalat. Més endins Cavanilles va veure "*la antigua población y gran término de Boy, de la qual quedan la ermita de San Bartolomé, y las ruinas del castillo*" (I, p. 85), que fou agregada a Vistabella en 1405. Un altre cas d'agregació és el d'Artesa i Tales, que "*Son aldeas de Onda, y sus términos entran en el general de la villa*" (I, p. 102) i que foren agregades a Onda en 1635.

El segon apartat fa referència a la comarca de la Ribera, on havien desaparegut nombrosos nuclis de població des del segle XIII, bé per les inundacions del riu Xúquer o bé per la reestructuració del poblament mudèjar després de la conquesta. En primer lloc Cavanilles diu que "*La Baronia de Alberic se componia ántes de la villa de este nombre, y de otros tres lugares, que son Gavarda, Alcocér y Alásquer. Consérvase Alberic y Gavarda á expensas del vecindario de otros pueblos; de Alcocér y Alásquer quedan solamente vestigios que recuerdan su antigua existencia*" (II, p. 196-197). Alàsquer es va despoblar en 1609, mentre que el despoblament d'Alcosser es deu a les inundacions del riu

¹⁸ En efecte, quan Cavanilles parla de Cortes de Pallás diu que "*La expulsión de los Moriscos disminuyó la población, y atrasó la agricultura en estas montañas. Aún permanecen en terrenos incultos paredes y cercas, como tambien trozos de canales de riego, que pertenecieron á Buguete y Rugaya, pueblos destruidos. Estuvo Rugaya hácia la huerta de Córtes y Buguete en la cuesta por donde se baja para pasar á Milláres. Cada día se encuentra sepulcros, y en ellos huesos que demuestran la gran talla de los que entónces vivian. Otro tercer pueblo existió tambien junto al Xúcar entre Milláres y Córtes, llamado Otonél, del qual queda una sola casa*" (II, p. 20).

¹⁹ "*Por todo el término (de Cervera) escasea el agua, defecto general de esta parte del reino. Tal vez á esta sola escasez debe atribuirse la corta población del Maestrazgo de Montesa, y el haberse despoblado varios lugares antiguos, de que se conservan castillos, ruinas ó memoria*" (I, p. 72).

²⁰ La notícia la recull Cavanilles quan proposa la creació de dues noves poblacions en Santa Magdalena i Alcossebre: "*La tierra... Sería una mina inagotable de riquezas si hubiese en Alcalá más brazos, mas aplicación e industria... tal vez habría edificado nuevos pueblos en los sitios apartados como la Madalena y Alcocever para ver de cerca las heredades, y no perder tiempo en ir y volver. No temerian la disminución del término que ahora poseen; se acordarian que este resultó de la reunión de los tres que ántes se viéron separados*" (I, p. 43).

es trobava en procés de segregació de Biar, la qual va aconseguir en 1797. En la mateixa comarca Cavanilles també va conèixer el procés de separació de la Torre de les Maçanes, del qual ens dóna la notícia que *"En 1794 se separó de Xixona erigiéndose en villa"* (II, p. 186).

A la Vall del Vinalopó i el Camp d'Alacant s'esdevé un espectacular creixement demogràfic en el segle XVIII, el qual comportarà la creació de nombrosos municipis en l'època contemporània. Cavanilles se'n fa ressò en parlar de Monòver i fa referència a les *"300 (families) del Pinoso, pueblo que siendo entónces un caserío de quatro vecinos se aumenta con tanta rapidez, que en breve igualará á Monovar"* (II, p. 262). El Pinós rebrà el privilegi de vila reial el 12 de gener de 1826. Cavanilles comenta els casos de Monforte, Santa Pola, Sant Francesc o el Molar i Sant Vicent del Raspeig¹⁷.

Finalment els comentaris de Cavanilles sobre el Baix Segura són força interessants, ja que és una comarca paradigmàtica pel que fa a la creació de municipis, procés que continua en els nostres dies. El procés de segregació va començar en el segle XVI, com ho constata Cavanilles quan diu: *"No son menores los (progresos) que de dos siglos á esta parte ha tenido la huerta de Orihuela, donde se ven pueblos nuevos, triplicado el vecindario de los antiguos, y un cultivo esmerado en multitud de campos"* (II, p. 281).

Cavanilles, a l'igual que havia fet en el Maestrat, també va proposar la creació de noves poblacions en el Baix Segura: *"Más rápidos serian los progresos si en el dilatado campo de Orihuela se edificasen algunas aldeas; porque el tiempo que hoy pierde el labrador en ir desde la huerta á cultivar tierras muy distantes, lo emplearia útilmente en trabajarlas. Así lo hacen las 300 familias de San Miguel del Campo, y las que habitan en cortijos, en cuyas inmediaciones se echa de ver mayor esmero"* (II, p. 282). La proposta de Cavanilles estava en marxa aleshores: en 1791 es varen crear les senyories alfonsines d'Algorfa i la Daya Vieja, que l'autor no cita; posteriorment en 1836 es crearia el municipi de San Miguel de Salinas.

Pel que fa a les noves poblacions que Cavanilles va conèixer parla, en primer lloc, de les Pies Fundacions del cardenal Belluga, per a les quals *"fundáronse tres pueblos, á saber, San Fulgencio en la extremidad oriental y cercanias del rio; San Felipe Neri hácia el norte, contiguo al saladar de Albaterra; y nuestra Señora de los Dolores en el centro"* (II, p. 281). Mes endavant comenta que antigament Rojales havia estat un carrer de Guardamar. Rojales es va emancipar de Guardamar en 1773. La darrera notícia que trobem fa referència a Torrevieja. En efecte, després de parlar de la Torre de la Mata, *"pueblo de unos 30 vecinos"*, Cavanilles ens diu que *"Contiguo al cabo Cervér mirando al sudueste se ha ido formando una población llamada Torre vieja, donde 25 años hace habia tres familias, y actualmente 106, ocupadas casi todas en las varias faenas de las salinas"* (II, p. 295). Pocs anys després, una Reial Ordre de 21 d'octubre de 1802 disposaria que les oficines de la Reial Hisenda es traslladaren de la Mata a Torrevieja i s'erigira un jutge ordinari i privatiu per als veïns dels dos pobles. Posteriorment, en 1830, Torrevieja es va alçar com un municipi del que depenia la Mata.

¹⁷ Monforte *"Fué antiguamente aldea de Alicante de muy pocos vecinos, que se aumentáron hasta 230 en tiempo de Moriscos, y en el nuestro llegan á 820"* (II, p. 266). Santa Pola, que se segregaria d'Elx en 1836, i el Molar, també anomenat Sant Francesc, fou un intent fallit de creació d'una nova població per part del marquès d'Elx. El creixement de població més espectacular de tot el País Valencià, segons Cavanilles, es donava en Sant Vicent del Raspeig: *"Todo era maleza al principio del siglo actual: el cultivo se reducía al que podían hacer 15 familias con quatro pares de mulas: fomentóse la agricultura, acudieron varios vecinos, y se han multiplicado de modo que hoy pasab de 800, de los quales 120 se hallan reunidos en el pueblo á una legua de Alicante, y los demas moran en cortijos esparcidos por aquellos campos"* (II, p. 253). Sant Vicent del Raspeig se separaria d'Alacant en 1837.

segregar jurisdiccionalment el lloc de Figueroles de la vila de Llucena mitjançant en 1726. Administrativament, però, va continuar depenent de Llucena fins el segle XIX i els regidors de les dues poblacions es reunien conjuntament.

Cavanilles va proposar, fins i tot, la creació de nous pobles, com en el cas de Santa Magdalena de Polpís¹⁴. La universitat de Polpís fou suprimida en 1430 per motius que desconeixem. Hi hagué diversos intents de repoblar el lloc, però tots fracassaren, motiu pel qual en 1632 el seu terme i el de Xivert foren agregats al d'Alcalà (ITURAT, 1990). En el segle XVIII es va repoblar, tal com constata Cavanilles, i en 1776 presentaren una petició al Consell de Castella per a segregar-se d'Alcalà de Xivert. Però la segregació definitiva arribaria en 1842. L'altre poble que proposava construir Cavanilles era Alcossebre, que havia seguit un procés semblant al de Santa Magdalena de Polpís i fou agregat a Alcalà¹⁵.

Del llibre segon cal destacar la notícia de la creació, per part del Convent d'Aigües Vives, d'una nova població entre els termes de Carcaixent i Alzira: "*Ya se ha empezado una población en las cercanias del convento (d'Aigües Vives), donde viven 15 vecinos*" (II, p. 218). En efecte, les disputes amb la vila d'Alzira obligaren el Convent d'Aigües Vives a atorgar una carta de poblament en 1787 per a crear la nova població de Santa Maria d'Aigües Vives. En 1793 el convent va sol·licitar al Consell de Castella la concessió del privilegi de la jurisdicció alfonsina, però per motius que desconeixem mai li fou atorgat. Un altra notícia fa referència a Vallada, que es va segregar de Montesa mitjançant un privilegi de 13 de setembre de 1547. Cavanilles ens dóna la notícia, però amb la data equivocada de 1564¹⁶. En el llibre tercer Cavanilles dóna informació bastant completa sobre les segregacions del terme general d'Alpuente, del que formaven part les actuals poblacions de La Yesa (universitat en 1583 i vila en 1587), Aras de Alpuente i Titaguas (segregades en 1728 i 1729).

De les comarques meridionals és de les que Cavanilles ens dóna més notícies. La primera fa referència a l'Olleria i la seua segregació de Xàtiva: va obtenir el privilegi d'universitat en 1583 i en 1588 el de vila (RAMIREZ, 1989). Més endavant parla de la segregació d'Agullent: "*Hállase este lugar una hora al oriente de Ontiniént, de quien dependió en otro tiempo, quando eran muy pocos sus vecinos; pero aumentados sucesivamente se erigió en Universidad en el reinado del Señor Felipe II*" (II, p. 128). En efecte, Agullent va obtenir el privilegi d'universitat en 1585 (CASANOVA, 1985) i, en setembre de 1588, es feu el compartiment de càrrecs i l'assignació de terme mitjançant una concòrdia.

Un poc més al sud, en les muntanyes d'Alcoi, en parlar de Biar i Beneixama Cavanilles ens comenta que "*Este (el terme) es comun á los dos pueblos, tendido como tres leguas de norte á sur, y una y media de oriente á poniente*" (II, p. 169). En efecte, aleshores Beneixama

¹⁴ "*Estos (els habitants) se pueden multiplicar sin número, hallándose el agua a poca profundidad; por lo qual juzgo conveniente se funde a lo ménos otra población para cuidar mejor de los campos, y romper nuevos eriales. El caserío de la Madalena, que está en las raices del monte donde se conservan las ruinas del antiguo Polpís, demuestra la utilidad de mi proyecto; hay quarenta vecinos, y han hecho delicioso y útil aquel recinto: convendría fomentar este pueblo, y construir otro hácia el mediodía*" (I, p. 44).

¹⁵ En efecte, en parlar Cavanilles de la serra d'Hirta ens diu que Alcossebre encara es trobava aleshores despoblada: "*empieza en las cercanias del sitio que ocupó Alcocever, lugar hoy día destruido*" (I, p. 42). Això provocava nombrosos problemes als llauradors d'Alcalà, ja que "*Los que desde Alcalá van á cultivar los campos de Alcocever y otros mas meridionales, pierden al día casi quatro horas empleadas en ida y vuelta, tiempo precioso que se ganaria con la nueva población, y que produciría mucha riqueza*" (I, p. 45).

¹⁶ "*A la derecha del Cãñolas y en el antiguo término de Montesa está Vallada, villa de 440 vecinos, los 100 aumento de este siglo: en el 13 fué un simple cortijo ó alquería; pero en 1564 por el crecido número de vecinos que tenía logró el título de villa, y separarse de Montesa, concediéndole entónces el gran Maestre D. Pedro Luis Galcerán de Borja jurisdicción propia, y una legua de término de oriente á poniente*" (I, p. 231).

c) El nombre de municipis a finals del segle XVIII

Establir el nombre exacte de municipis del País Valencià durant l'antic règim és bastant difícil, ja que els diferents censos de població no diferencien entre poble i municipi. Cavanilles, al final de la seua obra, ens dóna un "*índice de los pueblos del Reyno de València, con los vecinos que tenían en 1794*". En total l'índex inclou 628 pobles, ordenats per ordre alfabètic, però com no fa una distinció entre poble i municipi és impossible conèixer-ne el nombre exacte.

Pensem que el criteri que va seguir Cavanilles fou el de la població mínima de 15 cases o veïns que preveia el Fur 78 per a obtenir la jurisdicció alfonsina. De fet dels 628 pobles només en trobem 16 amb una població inferior a les 15 cases¹². En alguns casos sabem que eren senyories alfonsines, com Alboi, Berfull, Sorió, Saranyana. El fet que la població baixara momentàniament dels 15 veïns no suposava que el senyor perdera la jurisdicció, cosa que explica que Cavanilles els incloguera. En altres casos pensem que pot deure's a una errada. Així en el cas de la Vall de Gallinera, Cavanilles inclou els 10 "*lugarillos*" com si foren municipis diferents. Per contra també trobem casos on si que fa una descripció jurídica exacta, com en el cas del Racó d'Ademuz: "*Habitan en el Rincón 1400 familias, repartidas en quatro villas, dos lugares y ocho aldeas principales*" (II, p. 73). En canvi en l'índex de pobles trobem una simple descripció dels pobles: "*Ademúz y sus aldeas*", "*Castielfabib, Rato y Royo*", Vallanca, La Puebla de San Miguel, els llocs de Torrealta i Torrebaja i, en darrer lloc, dues de les aldees: Los Santos (depenent de Castielfabib), amb 21 veïns, i Negrón (depenent de Vallanca), amb 30 veïns.

Una visió més aproximada és la que trobem en el *Nomenclátor* de Floridablanca de 1789, un obra contemporània de les *Observaciones* de Cavanilles. D'acord amb el *Nomenclátor* en el País Valencià hi havia aleshores 9 ciutats (València, Segorbe, Alacant, Dénia, Gandia, Orihuela, Peníscola, Xàtiva i Xixona), 154 viles (28'3%) i 381 llocs (70%). A més a més apareixen 11 aldees. Així, segons aquestes dades, al País Valencià hi hauria unes 544 poblacions que, *grosso modo*, podríem equiparar a municipis.

4. LES SEGREGACIONS MUNICIPALS

El principal factor en l'evolució de les divisions municipals és precisament la creació o supressió de municipis. Cavanilles comenta bastants casos al llarg de la seua obra, encara que de forma molt breu. Així en les comarques septentrionals parla de "*La villa de Cincorres, aldea en otro tiempo de Morella, y hoy pueblo de 250 vecinos*" (I, p. 22). En efecte Cincorres fou aldea de Morella fins 1691, quan es va segregar juntament amb les de Forcall, la Mata, Olocau del Rey, Vallibona, Castellfort, el Portell, Catí i Vilafranca. Més endavant, ja en la comarca del Maestrat, quan parla de Sant Jordi, diu que té 150 veïns i és annex de Traiguera, "*conocido en el siglo pasado por el Mas de Estellés*"¹³. Sant Jordi va rebre el títol de vila en 1648, quan es va segregar de Traiguera. Un altre cas és el lloc de Figueroles, del qual afirma que era annex de Lluçena. En efecte, el comte d'Aranda va

¹² Els casos que apareixen en l'índex de Cavanilles són Alboi (13 veïns), l'Alqueria dels Capellans (7), Artaj (10), Benimarsoc (12), Berfull (8), Beselga (4), Xinquar (3), Fredes (12), Llombai de Gallinera (13), Lloixa (9), Molinell (6), Ninyerola (12), Olla (6), Saranyana (14), Sorió (13), Chera (9).

¹³ Pensem que quan Cavanilles parla d'annex en determinats casos en realitat està parlant de la parròquia, ja que de fet molts dels seus informadors eren clergues. En efecte, un poc més endavant ens diu que "*El término comun de esta Parroquia tiene mas de tres horas de diametro, extendiéndose desde el de Cervera hasta el rio Cenia*" (I, p. 33).

Després de 1707 els municipis valencians perderen definitivament l'autonomia que gaudien en l'època foral. El justícia fou substituït per l'alcalde, que exercia la jurisdicció ordinària, i els jurats i el consell foren substituïts pels regidors, que conformaven un cos únic i que eren designats per la monarquia. Les noves autoritats borbòniques només respectaren la jurisdicció alfonsina, si bé hom no va poder crear noves senyories alfonsines fins 1772.

b) *La configuració del mapa municipal*

Pel que fa a la configuració del mapa municipal valencià hem de tenir en compte que les circumstàncies jurídiques i legals de l'antic règim eren molt diferents de les actuals⁹. En la seua configuració cal destacar tres fets: la importància que assoliren els termes generals, la gran difusió de les jurisdiccions territorials inferiors, i la imprecisió o inexistència en nombrosos casos de termes municipals.

Els termes generals són un tema que ha cridat molt l'atenció dels geògrafs i historiadors valencians. Es tracta del terme d'una ciutat, vila o baronia on s'exercia la jurisdicció suprema. Per tant el terme general és al mateix temps una divisió territorial jurisdiccional i municipal. Açò explica que esdevingueren la unitat territorial bàsica del País Valencià durant l'antic règim, com encara es pot veure en l'obra de Cavanilles. Per contra, el territori de les universitats i els llocs (la documentació en aquests casos sempre parla de territori i no de terme) restava inclòs obligatòriament dins d'un terme general, ja que el seu justícia només exercia la jurisdicció alfonsina. Per tant dins d'un terme general trobem altres termes més petits.

El segon fet que volem destacar és la gran importància que assoliren les jurisdiccions inferiors, sobretot la jurisdicció alfonsina. Aquesta va afavorir l'extensió del fet municipal, ja que per una part s'adaptava perfectament al poblament mudèjar, doncs com diu Cavanilles convé "*acordarse que los pueblos de estos últimos eran de corto vecindario*" (I, p. 72), i per altra va permetre la creació de nous municipis. De fet dos terços dels municipis valencians tenen el seu origen en les jurisdiccions inferiors. Açò explica, per exemple, que el nombre de municipis del País Valencià contraste fortament amb les regions castellanes veïnes¹⁰.

El tercer fet és la reiterada imprecisió o inexistència en nombrosos casos dels termes municipals. Si hom volia demarcar un territori podia fer-ho perfectament tant en el segle XIII com en el XVIII. Però el fet és que va continuar existint una gran imprecisió dels límits municipals, que s'explica en bona part per la pervivència d'un model d'organització del territori molt primitiu, d'origen musulmà¹¹.

⁹ En aquest aspecte hem de dir que, segons l'actual Llei Reguladora de les Bases del Règim Local de 1985, el municipi és una entitat local que es compon de tres elements bàsics: la població, el territori i l'organització. En l'antic règim pot ocórrer, però, que manque algun d'aquest tres elements, sovint el terme municipal, però també la població. D'aquesta manera sovint trobarem al llarg de la geografia valenciana municipis sense població o sense terme municipal, cosa impensable en els nostres dies.

¹⁰ Mentre el País Valencià, amb un extensió de 23.305 Km² té 541 municipis, amb una superfície mitjana de 43 Km², la província de Múrcia, amb una extensió de 11.317 Km², només té 44 municipis, amb una mitjana de 257 Km². L'explicació de tot açò cal buscar-la en el Fur 78, *De iurisdictione omnium iudicum*, i les conseqüències que va tenir en l'ordenació del territori.

¹¹ En efecte, en l'època musulmana només trobem dues divisions territorials, com hem dit: el territori de les ciutats o madines, i el territori dels castells o *husun*. Cada castell o *hisn* comprenia un conjunt d'alqueries, les quals només eren nuclis de població. L'aljama del castell reunia totes les alqueries, que no tenien cap tipus de personalitat jurídica ni un territori delimitat, com ho demostra una sentència de Jaume I de 1269 (BURNS, 1987: p. 316).

tretze governacions, però en realitat n'hi hagué onze, ja que les de Cofrentes i Montesa restaren agregades a la de Xàtiva. Pel que fa als corregidors, agregats a la figura dels governadors militars, n'hi hagué un total de deu, ja que el governador de Dénia, com que era una ciutat de senyoria, no va rebre el títol de corregidor. En 1752 es va crear el corregiment d'Ontinyent i en 1804 el de Dénia, en tornar aquesta ciutat a la Corona. Cavanilles, com ja hem dit, va preferir una divisió territorial geogràfica i en la seua obra a penes trobem tres o quatre referències a les governacions: així en algun lloc parla de les governacions de Morella i Peníscola; de la de San Felipe o Xàtiva; de la d'Alcoi, etc. En el diari també apareix algun corregidor, com el de Xixona, que li va proporcionar informació per a la seua obra, o el d'Alzira (MATEU, 1995, p. 26 i 40).

A més a més Cavanilles ens dóna alguna notícia sobre les divisions eclesiàstiques. Així ens diu que Betxí depenia de la diòcesi de Teruel i formava un enclavament en el regne de València. Les notícies més abundants són les referents a les parròquies, ja que els rectors foren una de les seues principals fonts d'informació. Conta que la parròquia d'Almàssera s'havia separat de la d'Alboraia: "*En medio de habersele separado Almásera, con quien formaba en otro tiempo una sola parroquia*" (I, p. 142); que "*Rugat y Ayelo de Rugat son anexos de (la parroquia) de Montichelvo*" (II, p. 137); o bé que Alcanalí i Llosa de Camatxo conformaven una sola parròquia: "*Siguense al oriente de Murla en la izquierda del rio Alcalalí, pueblo de 96 vecinos, y luego la Llosa de Camacho de 40: ambos forman una sola Parroquia, y cada uno tiene su propio término*" (II, p. 215).

3. LES DIVISIONS TERRITORIALS LOCALS

Les notícies sobre les demarcacions locals són les més abundants en l'obra de Cavanilles. Les Observacions ens donen una visió del mapa municipal valencià a les acaballes de l'antic règim. Pensem que 15 anys després de la publicació del segon volum, a partir de la promulgació de la Constitució de Cádiz de 1812, hi haurà nombrosos canvis que afectaren el mapa municipal de tot l'estat, si bé el mapa municipal valencià, bastant desenvolupat i consolidat a finals de l'antic règim, en resultaria poc afectat.

a) *El municipi valencià en el segle XVIII*

Per conèixer l'evolució del mapa municipal valencià cal conèixer l'evolució del seu règim municipal, un tema que el lector pot consultar llegint la bibliografia pertinent (TORRES, 1996). En l'època de Cavanilles el model municipal vigent al País Valencià era el castellà, que havia estat implantat en 1707. Aquest a penes va afectar, però, el mapa municipal foral, tret d'alguns cas de segregació o agregació.

Els trets generals del règim municipal foral valencià són ben coneguts. Només volem destacar el fet més important que va afectar la política municipal valenciana en l'època foral: la implantació de la jurisdicció alfonsina a les Corts de 1329 mitjançant l'anomenat Fur 78, *De iurisdictione omnium iudicum*. La distinció entre la jurisdicció suprema i la baixa o alfonsina explica que al País Valencià trobem, bàsicament, dos tipus o categories de municipis: les ciutats i les viles, on el seu justícia exercia la jurisdicció suprema; i les universitats i els llocs de senyoria, on el seu justícia exercia la jurisdicció baixa o alfonsina. Per desota d'aquestes dues categories municipals romanen carrers, ravals, alqueries, llogarets, heretats o masades, el comú denominador dels quals és la manca de cap tipus de jurisdicció ni autonomia municipal, és a dir no tenen personalitat jurídica.

formaven un entrant del regne de Múrcia en el de València i per això Cavanilles ens fa una descripció de la frontera entre Petrer i la Font de la Figuera. La darrera notícia que trobem es la de la Horadada “ó término meridional del reyno de Valencia” (II, p. 295), en terme d’Oriola.

Cavanilles també comenta el litigi arrossegat des del segle XIII entre Andilla i Abejuela, un dels més importants que afectaren la frontera i que va enverinar les relacions entre els regnes de València i Aragó durant el segle XVIII⁶. Ja en 1324 es va signar una concòrdia entre el senyor d’Andilla i el consell de Teruel, que defensava els interessos de l’aldea d’Almansa, fixant-ne la frontera en la Hoya de Abejuela, uns 5 Km al nord de la frontera actual. Com que Almansa es localitzava en un indret molt fred els seus veïns es varen traslladar a la Hoya de Abejuela, a la mateixa ratlla fronterera, vers el segle XVI. Allí compraren terres en La Yesa i Andilla, tal com constata Cavanilles⁷, i en 1677 començaren els plets amb La Yesa. Abejuela reivindicava les partides en les quals es localitzaven les terres comprades pels seus veïns. El plet es va resoldre, en un principi, favorablement a La Yesa. Uns anys després, ja en el segle XVIII, es va moure un altre plet amb Andilla pel mateix problema. La ciutat de València es va presentar en el plet, en nom de tot el regne, per defensar les demarcacions històriques. Però dues sentències favorables a Abejuela de 15 de gener de 1732 i de 14 de maig de 1736 varen modificar el traçat de la frontera en aquest lloc, provocant un entrant del regne d’Aragó en el de València. Els litigis han continuat, però, fins el segle XX, sobretot el de La Yesa.

2. LES DIVISIONS ADMINISTRATIVES I ECLESIASTIQUES

En el segle XVIII hem de parlar de les governacions borbòniques i de les demarcacions eclesiàstiques. Pel que fa a les primeres les noves autoritats borbòniques, aprofitant la desfeta d’Almansa i l’abolició del règim foral valencià, esborraren les antigues divisions forals i imposaren una nova divisió en governacions militars⁸. La demarcació fou feta pel general Aspheld en maig de 1708. En la cartografia de l’època solen aparèixer

los collados de la Ombria negra, en el mojon que divide los términos de Almansa, Ayora y Énguera” (II, p. 5), és a dir que es trobava en la divisòria d’aigües per la qual discorria la primitiva frontera valenciana del segle XIII, abans que la Vall d’Ayora fora agregada al regne de València pel tractat de Campillo de 1281; i el molló del Castellar de Meca, un poblat prehistòric localitzat dalt de la muntanya que servia i serveix de mollonera entre Ayora i Almansa: “*El (monte) mas meridional por donde pasa la línea divisoria entre Ayora y Almansa es el llamado Meca, citado ya en la historia de Escolano por monumentos de la antigüedad, que él creyó existían en su tiempo*”. Més endavant, quan parla de la Unde, un intent fallit de repoblació del duc de l’Infantado de finals del segle XVI, ens diu que formava “*como una manga del reyno que sale hacia poniente*”. En darrer lloc, en parlar de Cofrentes, comenta que “*Los (montes) occidentales se extienden como una legua hasta la raya ó division de los reynos de Murcia y Valencia, donde forman una barrera impenetrable interrumpida por barrancos, quebradas y gargantas: por dos de estas entran en el reyno de Valencia los rios Cabriel y Xucar*” (II, p. 12).

⁶ “*Los (ribazos) de la izquierda de la rambla se hallan en el reyno de Aragon y término de Abejuela, que toma allí un giron del de Valencia, entrando como dos leguas de norte á sur hasta cruzar la rambla. Perteneció aquel trozo ó ángulo al reyno de Valencia por mas de 400 años; pero á mediados del siglo actual se decidió ser del reyno de Aragon*” (II, p. 81).

⁷ Cavanilles esmenta aquest fet com una de les causes d’aquesta segregació, encara que no ho diga explícitament: “*A pesar del conocido aumento que tomó Andilla en estos últimos años es muy corto el número de brazos para beneficiar el término de tres leguas de norte á sur entre los de Bexís y el Villár, y otras tantas de oriente á poniente entre los de Alcublas y la Yesa. Por eso se aprovecharon los del Villár, Alcublas y otros circunvecinos, y entraron á cultivar gran parte de aquel término, del qual sacan frutos considerables*” (II, p. 81).

⁸ De fet durant tot el segle XVIII el País Valencià fou un territori ocupat militarment. Açò va afectar, també, l’administració fins el punt que, quan el Consell de Castella va imposar els corregiments, una divisió territorial civil d’origen castellà, Felip V va ordenar que el càrrec de corregidor fora agregat al de governador i així continuaren les coses durant tot el segle.

parava els Alforins amb les terres de Múrcia². Algunes d'elles perviuen encara en els nostres dies, com en el cas del mapa municipal; les divisions eclesiàstiques valencianes; o la gran tradició que assolí l'emfiteusi al País Valencià, etc.

Les fronteres del segle XVIII eren les que havien estat fixades en la segona meitat del segle XIV, després de la guerra entre les corones d'Aragó i Castella (1356-1369). A partir del segle XV els litigis entre localitats frontereres afectaren extensions territorials molt petites, encara que significatives en algun cas. Només trobem una modificació important: la vila de Caudete, segregada del regne de València en 1707 i agregada al de Múrcia. Evidentment Cavanilles no inclou la terra de Requena i els pobles de Villena i Sax, agregats en el segle XIX al País Valencià³. Com a bon observador constata que hi havia una doble frontera geogràfica i política, segons es tractés de la part septentrional o meridional del regne, encara que no en dóna cap justificació. Així ens diu que *"Por todos los confines del reyno se hallan montañas que dificultan el paso, sin mas excepción notable que las llanuras por donde se pasa a las ciudades de Murcia y de Villena"* (I, p. II).

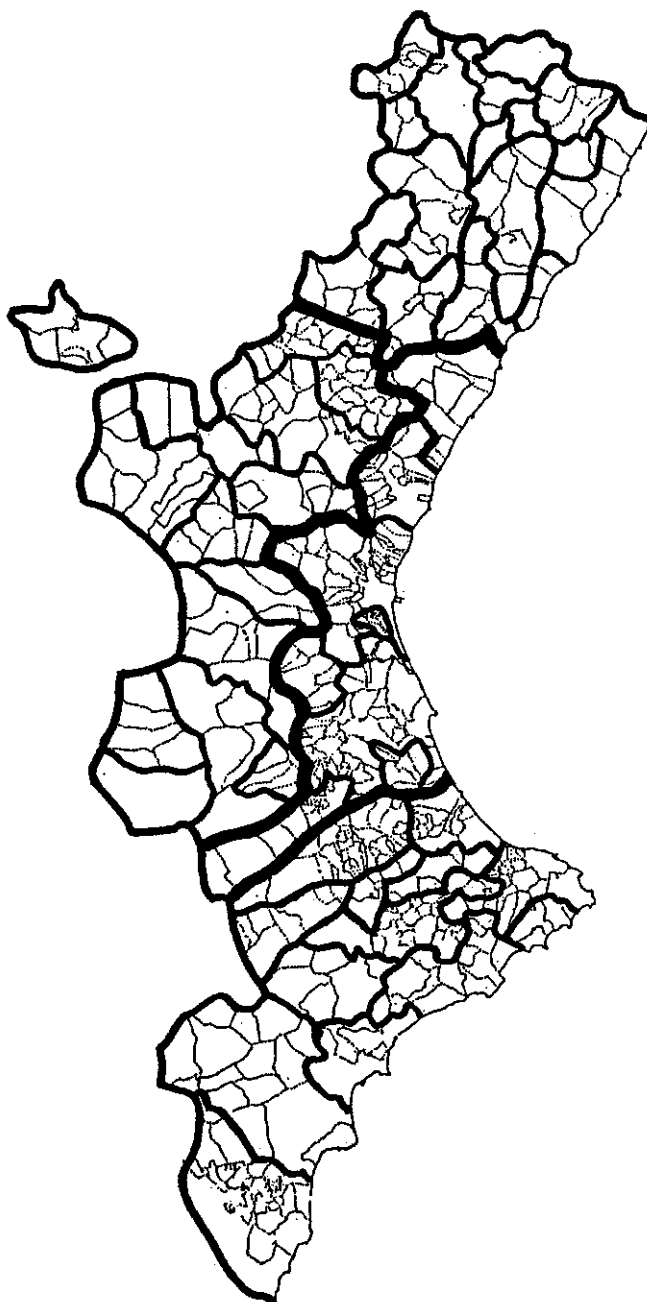
Cavanilles també fa algunes referències a punts concrets la frontera⁴. Un fet interessant és que Cavanilles, per primera vegada, dibuixa el Racó d'Ademuz com un enclavament valencià entre els regnes d'Aragó i Castella i llença una dura crítica als mapes anteriors, ja que *"sus autores los hicieron por informes inexáctos, y sin conocer el terreno que figuraban"* (II, p. 70), cosa que explicava que s'hagueren perpetuat greus errors. Descriu detalladament els límits del Racó d'Ademuz per a demostrar que era un enclavament: *"Así es que quando desde Aras se intenta penetrar en Ademúz, es preciso pisar ántes parte de dichos reynos; el de Aragon y término de Arcos, si se baja por la Losilla, aldea de muy pocos vecinos; y el de Castilla y término de Santa Cruz, si se toma á la izquierda en busca de este pueblo, que cae al poniente de Aras, y á dos leguas de distancia"* (II, p. 71). Torna a fer algunes referències en la Vall d'Ayora, on parla del Castellar de Meca i diu que la Unde forma una mena d'entrant vers Castella⁵. També parla de la frontera en arribar als Alforins, ja que Villena i Sax con-

² *"...a poco trecho se descubren las llanuras llamadas Alforins, que continuan como tres leguas hasta los confines de Villena. En ellas quanto alcanza la vista se hallan sembrados y viñas, únicas producciones de aquel suelo destemplado, tan diferente del inferior del valle, que quando en este tienen las viñas largos sarmientos bien poblados de hojas, apenas allí empiezan a brotar. Como el terreno es seco y más o menos arenisco, rinden poco los sembrados quando no han precedido lluvias oportunas. Ni la incertidumbre de estas, ni la pobreza del suelo pudieron enfriar el ardor de aquellos valencianos, hombres al parecer diversos de los de Villena sus vecinos, porque los montes y la tierra en los confines de Murcia y de Valencia son de la misma naturaleza, pero es muy diversa la industria y aplicación de sus dueños; y así se ven incultos los campos de Villena inmediatos a las llanuras cultivadas del reyno de Valencia; y cubiertos de pinos los montes de este reyno, quando en los próximos de Murcia no se encuentran mas de uno u otro"* (II, p. 119).

³ *"El reyno de Valencia... Al este le baña el mar Mediterráneo desde el rio Cenja, mas allá de Vinaróz, hasta la torre de la Horadada, ó confines del reyno de Murcia. Ciñele este reyno por mediodía y poniente hasta la altura de 39 grados y 25 minutos. De este punto empieza a limitarle Castilla la nueva, siguiendo adelante con varios senos, de los quales los mayores se hallan en las inmediaciones de Requena y Santa Cruz de Moya. A los 40 grados y 7 minutos se ve el mojon divisorio de los reynos de Valencia, Castilla y Aragón, y allí queda como aislado el Rincón de Ademúz, cercado del reyno de Aragón por norte, oriente, y en parte por mediodía, continuando despues el mismo reyno con varios ángulos y dientes hasta la punta mas septentrional del de Valencia, que es el Tosál del Rey en la Tenencia de Benifazá. Allí se tocan Aragon, Cataluña y Valencia, y desde aquel punto hasta la embocadura del Cenja lindan Valencia y Cataluña"* (I, p. II).

⁴ En el nord del regne, en parlar del riu de la Sénia diu que les seues aigües *"fertilizan aquella parte del Principado de Cataluña, que hasta el mar linda con el reyno de Valencia"* (I, p. 4). En un altre lloc diu que la Sénia és el *"primer lugar de Cataluña por este lado"* (I, p. 34). Més endavant, ja en la frontera aragonesa, quan parla de la Mata i Vilafranca diu en els dos casos que eren el *"último lugar del reyno"*; per contra d'Iglesuela deixa ben clar que era el *"primer lugar del reyno de Aragón"* (I, p. 19).

⁵ *"Por la derecha, que es aun reyno de Valencia, se ven pinares como plantados para marcar la division de reynos"; posteriorment, en entrar en la Vall d'Ayora constata que "No se nota al principio diferencia alguna en el suelo; pero muy pronto se presentan viñedos bien cultivados, y una tierra feraz: se aumenta el cultivo..."* (II, p. 2). Fa menció de dos mollons: el molló triple que partia els termes d'Ayora, Enguera i Almansa, en el qual *"Empieza el Riogrande en*

Mapa 1. Les divisions territorials de Cavanilles segons l'estructuració de la seua obra en quatre llibres i els diferents epígrafs de cadascún d'ells.

seua obra, ja que Cavanilles dóna per suposat que el lector en coneix la divisió territorial del regne de València.

Pel que fa a l'estructuració de la seua obra, Cavanilles va utilitzar un criteri geogràfic sistemàtic: *"Empezará la descripción por las partes septentrionales, y seguirá hasta salir por las meridionales"* (I, p. XI). Les Observacions consten de quatre llibres dedicats al nord, centre, ponent i migdia del regne¹. Aquesta divisió no coincideix amb les governacions borbòniques aleshores vigents. Desconeixem perquè Cavanilles no va utilitzar aquesta divisió territorial, tal com feu el seu amic Josep Joaquim Castelló (VALLÈS, 1983). Potser la divisió de governacions i corregiments no estiguera molt arrelada, o bé potser Cavanilles preferira una divisió territorial geogràfica perquè s'adaptava millor als seus interessos botànics, com nosaltres creiem.

Dins de cada llibre articula unitats segons criteris geogràfics, les quals es complementaven bastant bé amb les demarcacions locals valencianes. En aquest aspecte coincidim amb l'opinió de Rosselló (1987) quan diu que Cavanilles articula unitats territorials pròpies combinant criteris naturals, jurisdiccionals i econòmics. Així unes vegades un epígraf comprèn una comarca, com la Ribera del Xúquer, el Racó d'Ademuz, la Vall d'Albaida o el Baix Segura, que figura com una unitat sota la denominació de *"Pias Fundaciones, huerta y campo de Orihueta"*. En altres casos l'autor agombola dos o tres termes generals o particulars. És el cas del capítol dedicat a *"Pedralba, Bugarra, Sôt y baronia de Chulilla"*.

En segon lloc, pel que fa al nostre treball, hem de dir que del llarg títol que porta l'obra, segons l'estil de l'època, la part que ens interessa és la de la *"geografia"*. Cavanilles segueix entenent-la com una ciència matemàtica mixta, tal com s'entenia durant l'època moderna. Les funcions de la geografia eren localitzar, descriure i cartografiar. Hom considerava que les divisions polítiques eren una part important de la descripció geogràfica, tal com ho entenia Antoni de Bordázar (FAUS, 1995: p. 62). Cavanilles, d'acord amb les idees del seu temps, aplica la metodologia científica a la descripció del territori valencià. En el seu diari es pot veure com recull les distàncies en hores del seu viatge (MATEU, 1995: p. 24); en altres casos ho farà en llegües. La finalitat última era dibuixar un mapa del regne de València que substituïra el de Tomás López de 1788, el qual critica nombroses vegades al llarg de la seua obra. L'objectiu final de tot el seu treball era la seua utilitat: Cavanilles creia necessari conèixer el territori per a poder aplicar les polítiques reformistes que pretenien els governs de l'època.

1. LES FRONTERES DEL REGNE

Quan Cavanilles va començar la seua visita, en 1791, feia vuitanta-quatre anys que havien estat abolits els Furs. L'abolició no va afectar les fronteres, però el regne de València va restar com una simple província de la Corona de Castella. Això explica que Cavanilles el qualifique de *"provincia"*. Malgrat tot, la idea de la unitat de les terres valencianes va continuar molt viva durant tot el segle XVIII. Cavanilles, a finals del segle XVIII, se'n feia ressò de les diferències que havia provocat l'existència de la frontera quan com-

¹ *"Dividiré el reyno en quatro partes, que son Norte, Centro, Poniente y Mediodia. La parte del Norte abrazará todo el espacio que está á la izquierda del rio Milláres, hasta los confines de Aragon y Cataluña. La del Centro, quanto hay entre Castelló de la Plana y San Felipe, cerrado al oriente por el mar, y al poniente por los montes que corren desde Onda a Murviedro, y desde aquí en arco por Náquera, Liria, Cheste, Lombiy y puerto de Cárcer. La del Poniente, desde Ayora hasta la Puebla de Arenoso, baxando desde los confines de Murcia y Castilla hasta reunirse con la porcion del Centro. Finalmente la del Mediodia desde el valle de Albayda y huerta de Gandia, hasta el reyno de Murcia"* (I, p. XI).

FRANCESC TORRES FAUS*

LES DIVISIONS TERRITORIALS
VALENCIANES A LES *OBSERVACIONES*
DE CAVANILLES

RESUMEN

A.J. Cavanilles estructura las *Observaciones* según criterio geográfico y de acuerdo con sus intereses botánicos. A pesar de todo su obra nos aporta muchas noticias sobre las divisiones territoriales valencianas de fines del siglo XVIII. Estas hacen referencia a las fronteras del reino y, sobretodo, a los términos municipales, pero en cambio no dice nada de las gobernaciones borbónicas. Se puede ver como el mapa municipal conserva algunas características del antiguo régimen, como la existencia de numerosos términos generales, la división territorial básica del País Valenciano hasta el siglo XIX, o bien la inexistencia de términos municipales en otros casos.

ABSTRACT

A.J. Cavanilles structures the *Observaciones* upon a geographical criteria and according to his botanic interest. In spite of his work he adds a lot of notices about Valencians territorial divisions at the end of XVIII century. These divisions are referred to the limit of the country and, mainly, on the local boundaries, but he does not say anything about the borbonic government. Clearly everybody can see as the local maps keeps some characteristics of ancient regimen, as the existence of numerous general townships, the basic local division of Valencian Country up to the XIX century, or the inexistence of local boundaries in other cases.

Les *Observaciones* del regne de València d'Antoni Josep Cavanilles (1745-1804), publicades en dos volums entre 1795 i 1797, continua essent un punt de referència indispensable per als geògrafs i historiadors. N'estudiarem un aspecte no gaire conegut, les divisions territorials valencianes a finals del segle XVIII, tema que Cavanilles no tracta específicament, però del qual trobem nombroses notícies al llarg de la seua obra. Encara que Cavanilles no fa una descripció de les divisions territorials, és evident que la seua obra s'estructura d'acord amb les demarcacions més petites, les jurisdiccionals i municipals, agombolant-les segons criteris geogràfics. Moltes vegades hom ha de llegir entre línies la

* Doctor en Geografia. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència.